

Munavvara Abdullayeva,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Dramatik teatr va kino san'ati"
kafedrasi professori
O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi

PYESA USTIDA ISHLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada pyesa bilan ilk tanishuv jarayoni va u haqidagi dastlabki taassurot aktyorning rol ustida ishlashi bosqichida muhimdir. Shuning uchun ham aktyor obraz yaratish jarayonining ushbu bosqichiga pedagog tomonidan alohida e'tibor qaratilishi zarurligi haqida.

Kalit so'zlar: Rejissyor, aktyor, munosabat, xatti-harakat, shart-sharoit, maqsad, spektakl, g'oya, ijro, badiiy yechim.

Аннотация. В этой статье важен процесс первое знакомство с пьесой и первое впечатление о нем на этапе работы актера над ролью. Педагогу необходимо уделять особое внимание на тему работа актёра над образом.

Ключевые слова: Режиссёр, актёр, отношение, поведение, условия, цель, представление, идея, исполнение, художественное решение.

Abstract. In this proverb, the process of first meeting Pyesa and the first impression of him at the stage of the actor's work on the role is important. That is why the teacher needs to pay special attention to this stage of the process of creating an actor's image.

Keywords: Director, actor, attitude, behavior, conditions, goal, performance, idea, execution, artistic solution.

Xoh teatrda, xoh kinoda bo'lsin, aktyor yaxlit obraz yaratgunga qadar ma'lum qoida va talablar asosida shakllanuvchi ijodiy mehnat yo'lini bosib o'tishi kerak bo'ladi. Buning uchun aktyor, eng avvalo, pyesaning mazmuni, g'oya-

maqsadi bilan chuqur tanishib chiqishi talab etiladi. Afsuski, ko'p hollarda mahorat o'qituvchilari pyesa o'qilishi jarayoniga u qadar ahamiyat bermaydilar. Aksariyat hollarda asar talabalar qo'lida shoshilinch tarzda, yo'l-yo'lakay o'qiladi. Bunday o'qish talaba ongiga pyesa haqidagi ilk taassurotning sayoz tarzda o'rnatishiga sabab bo'ladi. Pyesa bilan ilk tanishuv jarayoni va u haqidagi dastlabki taassurot aktyorning rol ustida ishlashi bosqichida muhimdir. Shuning uchun ham aktyor obraz yaratish jarayonining ushbu bosqichiga pedagog tomonidan alohida e'tibor qaratilishi zarur. Mazkur bosqich bo'lajak yosh aktyorning pyesa bilan ilk tanishuv bosqichigina emas, aktyorning chinakam ijodiy izlanishi, rol ustida ishlash bilan ham ilk bora amaliy tanishuv jarayonidir.

Pedagog talabalarning pyesa bilan tanishuv bosqichini o'zaro ijodiy hamkorlik muhitida olib borilishiga alohida ahamiyat qaratishi kerak. Bu bosqich yosh aktyorda pyesaga jiddiy munosabat bilan qarashni, muallifga nisbatan chuqur hurmat hissini uyg'otish kabi xususiyatlarni shakllantirishi ham zarurdir. Chunki bu narsa aktyorning yaratajak rolga yondashuvini ham belgilab beradi. Pyesa haqidagi shoshilinch tarzda chiqarilgan xulosa va unga nisbatan berilgan tor, sayoz baho aktyor va rejissyorning keyingi ijodiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniq. Pyesa haqidagi dastlabki chiqarilgan baho va xulosani keyinchalik o'zgartirish mushkul. Shu tufayli ham xalq orasida mashhur, tan olingan, tanqidchilar tomonidan o'rganilgan va bir necha bor teatr sahnalarida sahnalashtirilgan mumtoz asarlar ustida ishlash boshqa asarlar ustidagi ishga qaraganda murakkabroq kechadi. Chunki mazkur asar haqidagi avvaldan mavjud fikrlar xolis yondashishga xalaqit beradi. Bu holatda ijodkor aktyor asarga bugungi kun talabidan kelib chiqib, hech bir tashqi fikrga yondashmay, faqat mustaqil munosabat bildirsa, asar ustida olib boriluvchi ijodiy ish osonroq kechadi. Aktyorning yaratajak obrazi ham individual badiiy mustaqil ijod mahsuli bo'lib vujudga keladi. To'g'ri, mumtoz, klassik asarlarga zamonaviy ruhda yondashuv ba'zi hollarda shu asarga nisbatan noto'g'ri munosabatni keltirib chiqarishi mumkin. Biroq, qanday bo'lmasin, xolisona, mustaqil yondashuv aktyor ijodiga individuallik bag'ishlaydi. Teatr ijodkorlari

avvaldan ma'lum va mashhur asar bilan tanishar ekanlar, uni ilk marotaba o'qiyotgandek yondashishlari maqsadga muvofiq.

Asar haqida aktyor o'z mustaqil fikriga ega bo'lishi kerak. Shuning uchun ham pedagog talabalarga biror bir asarni o'qishni vazifa qilib topshirar ekan, asarni o'qimay, avval u haqdagi fikr mulohazalarini chiqarmay turib, asarga bag'ishlangan biror ilmiy-tanqidiy maqola yoki u haqidagi biror-bir ma'lumotni o'rganishni qat'iyan man qilishi kerak. Zero, aktyor uchun tanishishi lozim bo'lgan asarning o'zi va matni eng muhim hisoblanishi kerak. Agar pyesa kurs miqyosida jamoa muhitida o'qilgudek bo'lsa, pedagog asarning o'qilish usuliga jiddiy e'tibor qaratsin. Asar ilk marotaba o'qilishida boshqa eshituvchilarning qabul qilish ta'sir organlariga tazyiq o'tkazmasligi uchun o'quvchi uni hayajonsiz, urg'u-undovlarsiz, obrasiz o'qishi kerak. Ana shundagina asarni har bir tinglovchi o'z mustaqil qarashi, xulosasi bilan qabul qilishiga zamin yaratiladi.

Pyesani ilk o'qish bosqichidan so'ng aktyorga o'z obraziga qanday yondashishi kerakligi ayon bo'lsa, bu yaxshi albatta. Biroq, biz aktyor ijodida baxtli tasodiflarga suyanib qolmasligi kerakligini ta'kidlashdan charchamaymiz. Aktyor o'z ijodida his-tuyg'u bilan bir qatorda mahorat qoidalarini ham egallashi kerakligi talabalar ongida chuqur singdirilgan bo'lishi kerak.

Pyesa bilan tanishishdan avval aktyor ongiga asar haqida biron-bir fikrni singdirish yuqorida aytib o'tganimizdek, mutlaqo noto'g'ri. Bundan tashqari, yosh talaba-aktyordan pedagog ilk pyesa o'qilishidan so'ng aniq, to'g'ri xulosani talab etmasin. Asar haqida talabaning o'zi fikr yuritgani, xulosa chiqargani ma'qul. Hatto u noto'g'ri fikr bo'lsa ham. Biroq shuni ham hisobga olish kerakki, dunyoqarashi birmuncha tor, pyesa haqida biron aniq fikr yuritishga qiynaluvchi talabalar ham uchrab turadi. Bunday holatlarda talabaga aniq fikrni singdirmasdan, uning mustaqil fikrlashiga zamin yaratuvchi yo'l-yo'riq ko'rsatish pedagogning vazifasi hisoblanadi.

Aniqki, har bir asarni o'qigach, ijodkor ongida bir qator savollar paydo bo'ladi. Pedagog aktyorlik ustaxonasida talabaning ana shu savollarga o'zi mustaqil javob izlashi va topishi uchun imkoniyat yaratuvchi ijodiy muhit

bo'lishini ta'minlashi kerak. Pyesa to'g'risidagi ilk taassurotlar keyinchalik amaliy ish jarayonida albatta o'zgarishi, qayta ishlashni talab etishi mumkin. Pyesaning keyingi tahlillarida aniq, to'g'ri xulosa chiqarishi va baho berish, uning aniq g'oya, maqsad-vazifasini aniqlash mumkin bo'ladi. Shu tarzda asta-sekinlik bilan murakkablashtirib borilgan ijodiy jarayon pyesa mazmun-mohiyatiga chuqur kirib borishga, talaba ongiga singishiga imkoniyat tug'diradi. Pyesa borasidagi so'nggi aniq xulosa va baho talabaga avval boshdayoq ma'lum qilinsa, yuqoridagi ijodiy izlanish jarayonidan ko'zlangan maqsad – asarning talaba ongida singishiga, o'rnamashishiga imkon yarata olmaydi, demakki, talabaning yaratajak obrazi tugal, yaxlit bo'lmaydi. Pedagog turli tasavvur va fantaziyalari orqali qo'yilajak spektakl haqida biror-bir taassurot uyg'otishi mumkin. Biroq, bu spektakl yaratiluvchi ijodiy jarayonning organikligiga putur yetkazmasligi kerak. Pedagogning vazifasi talaba ongida tug'ilayotgan obrazning tabiiy, jonli ravishda tashkil topishiga ko'makdosh bo'lishdan iboratdir. Talaba-aktyorlar bilan spektakl sahnalashtirayotgan mahorat o'qituvchisi mohir ustoz bo'libgina qolmay, professional rejissyor hamdir. Spektakl sahnalashtirayotgan rejissyor esa aktyorlarga o'z g'oya va qarashlarini singdirishi aktyorni chegaralab qo'yishi mumkin emas. U aktyor ongiga kirib borishi, undan ijodiy ilhom uchun turtki bo'luvchi dastak: his, kechinma, taassurot, xotiralarni yuzaga chiqara bilishi kerak. Bu talablar aktyorlik mahorati o'qituvchilariga ham tegishlidir. Aktyor gavdalantirayotgan obrazini o'z his-kechinma, tasavvurlari bilan boyitib, jonlantirishga erishmagunicha u atrofdagilarning yoki o'z yaratajak obrazlari haqidagi fikrlarini aniq, to'g'ri baholay olmaydi. Bunday tashqi fikrlar tazyiqi aktyorning ijro mahorati, gavdalantiruvchi obraziga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagog aktyorga pyesani mustaqil tahlil qilish, qaror chiqarish, o'z fikriga ega bo'la olish, obrazi borasida mustaqil izlanish imkoniyatini yaratib berish kerak.

Pyesa ustida ishlash jarayonini o'rganib, tartibga solgan K.S.Stanislavskiy yosh aktyorlarga pyesa ustida ishlashning quyidagi qoidalarini tavsiya etadi. Pyesa ilk o'qilgandan so'ng:

Pyesa mazmunini talaba o'z xulosa, qarashiga ko'ra qayta hikoya qilish;

Pyesa yoki roldagi fakt va voqealarni sanab ko‘chirib chiqish;
Pyesa va rolni bo‘laklarga bo‘lish;
Mantiqiy aniqlikni qo‘lga kiritish uchun savol qo‘yib, javob izlash;
Pauza va urg‘ularga rioya qilib, ifodali o‘qish;
Pyesa voqealarining o‘tmishi va kelajagini aniqlash;
Asar va rol ustida bahs va munozaralar qilish;
Asar faktlariga munosabat bildirish va ularni asoslash;
Har bir bo‘lak va qo‘yilgan vazifalarga nom qo‘yish⁹.

Aktyor ushbu sanab o‘tilgan bosqichlarning har biridan tinimsiz mehnat va izlanish orqaligina o‘ta oladi. Biz uchinchi bobda asosan ana shu bosqichlarga birma-bir to‘xtalib o‘tamiz.

Aktyor tomonidan yaratilajak obraz haqqoniy va hayotiy, jonli bo‘lishi kerak. Bu teatr haqiqatining asosini tashkil etadi. Tomoshabinning spektakl voqealariga ishonish-ishonmasligi ham aynan aktyorga bog‘liq. Deni Didro “Aktyor haqida paradoks” maqolasida “Teatr haqiqati – aktyor harakati, nutqi, chehrasi, ovozi, yurish-turishi, qo‘l harakatlarning adib tasavvuri yaratgan va aksariyat vaqtlar ijrochi tomonidan yana ham yuksak tus oladigan badiiy obrazga muvofiq kelishidir”, deb yozgan edi. (Deni Didro “Aktyor haqida paradoks” Xorijiy teatr tarixi.) Bunday tugal, yaxlit obrazni yaratish uchun aktyor igna bilan quduq qazishdek mushkul ijodiy izlanishni boshidan kechirishi kerak. Pyesa bilan tanishuv bosqichidan so‘ng aktyor yaratilajak obrazi tahliliga o‘tadi. Asar tahlilidagi fabula, faktlar, uning tashqi voqealari – aynan mana shular dramatik asarning obyektiv asosini tashkil etadi. Birinchi navbatda aktyor ana shularni aniqlash va baholashi kerak. Zero, asarda voqelar ketma-ketligi aniqlab chiqilgandagina uning ichki asosidagi fikr, g‘oya, xarakterlar, sahnaviy vaziyat, holatni tasavvur etish mumkin bo‘ladi. Pyesa voqealari ketma-ketligini to‘g‘ri baholash, sahna shart-sharoiti va qatnashuvchi qiyofalarning unda tutgan o‘rnini belgilab berishga xizmat qiladi. Buning uchun pedagog talaba-aktyorning pyesa syujetini tashkil etuvchi voqealar va faktlar ketma-ketligini asta-sekinlik bilan

⁹ Stanislavskiy K.S. Aktyorning rol ustida ishlashi. Otello. Saylanma. 4-tom.

aniqlab, baholab borishni nazorat qilsin. Albatta, bu jarayonda talabadan avval boshdanoq his-tuyg‘u, kechinma, asar g‘oyasini aniq baholashni, uning ma’naviy, ijtimoiy ahamiyatini belgilashni talab etib bo‘lmaydi. Asarning mohiyatiga kirib borish uchun asar voqealarining tashqi protokolini tuzib chiqish talab etiladi. Asar syujetini tashkil etuvchi faktlar va voqealarni qunt bilan o‘rganib chiqish uchun har bir rejissyor, aktyor asar g‘oya-maqsadini qay tarzda anglab yetishi zarurdir.

Pyesa faktlarini bevosita va bilvosita o‘rganib chiqish dramaturg o‘z oldiga qo‘ygan fikr-g‘oyasini anglab yetishga olib keladi. Pyesa faktlarini to‘g‘ri baholay olmaslik butun asar g‘oyasining noto‘g‘ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Rejissyor spektakl sahnalashtirish jarayonida biron-bir asarning (ayniqsa, mumtoz asarning) o‘zi muhim deb hisoblagan g‘oyaviy qirrasini spektakl uchun asos qilib oladi. Rejissyor dunyoqarashi, fikrini yaxshi anglashi uchun aktyor ana shu asarni o‘rganib chiqish talab etiladi. Masalan, tragik asarlarda fojining, komediyada achchiq kulgining, dramada dramatismning mohiyati muallif tomonidan avval boshdanoq puxta o‘ylanib chiqiladi va so‘ngra asar muqaddimasini boshlash uchun qo‘liga qalam oladi. Shuning uchun ham asar voqealaridan tortib, uning kichik faktlari, detallarida ham ana shu g‘oya mohiyati ufurib turadi. Quyida dramaturg Sharof Boshbekovning “Temir xotin” asari birinchi sahnasidan bir necha voqealarni sanab o‘tamiz.

Qumri arazlab ketib qoladi.

Olimjon keladi.

Robot bilan tanishuv.

Qo‘chqorning Alomatga uylanishga qaror qilishi.

Olimjonning jahl bilan chiqib ketishi.

Ushbu sanab o‘tilgan voqealar asosan bir muhim voqea – Qumrining arazlab ketishidan keyin tashkil topadi. Demak, birinchi sahnadagi voqeaning asosini Qumrining arazlab ketishi tashkil etadi. Agar butun bir pyesa voqealari ana shu tarzda aniqlab chiqilsa, pyesa hayotining protokoli vujudga keladi. Albatta, yuqorida sanab o‘tilgan voqealar ketma-ketligini yana bo‘laklarga bo‘lish ham mumkin. Biroq, shuning o‘zi biz xatti-harakat tahliliga kirishishimiz uchun

boshlang'ich ma'lumot bo'la oladi. Shuni ta'kidlash joizki, pyesa voqealarining dastlabki tahlili asarning tub ma'nosini ochib bera olmaydi. Bu jarayon asta-sekinlik bilan aktyorning o'z obrazi qiyofasini gavdalantirish yo'lidagi izlanishlarida aniqlanib boradi. Aktyor rol ustida ishlash bosqichini aniq davomiylik asosida olib borishi kerak. Insonning (obrazning) ichki ruhiy olamiga kirishi uchun, avvalo, uning tashqi hayotini o'rganish talab etilganidek, pyesaning ichki tub ma'nosini ochish uchun avval uning tashqi tuzilishini o'rganib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кристи Г. Воспитание актёра школы Станиславского. – Москва: Искусство, 1968. – С. 456.
2. Захава Б.Е. Мастерство актёра и режиссёра. – Москва: Просвещение, 1978. – С. 336
3. Stanislavskiy K.S. Aktyorning o'z ustida ishlashi. –Toshkent: Badiiy adabiyot, 1965.
4. Stanislavskiy K.S. San'atdagi hayotim. –Toshkent: Badiiy adabiyot, 1965.
5. Mahmudov J. Aktyorlik mahorati. – Toshkent: 2005.